

BALOGH JUDIT* – SALLAI BALÁZS**

AZ ÁRVASZÉKI IGAZGATÁS TÖRTÉNETI VÁZLATA ÉS DEBRECENI GYAKORLATA

A gyámság a Magyar Jogi Lexikon definíciója szerint „jogsabály által rendelt gondoskodás és képviselő oly személyek részére, kik személyükről és vagyonukról önmaguk egyáltalán nem, vagy kellően nem képesek gondoskodni.”¹ Ez a definíció a rendi kori (a római jogra vezethető vissza) felfogásnak, amely kifejezetten a vagyonról való gondoskodást célozta, egy továbbfejlesztett változata, amelyben már a középkorias, közösség-központú gondolkodáshoz képest új szempont, a filozófiából ezidőre a társadalomfelfogásba és a jogrendszerbe beépülő személyi elem is megjelenik. A felfogás ilyen megváltozása a 19. század terméke, azé a korszaké, amelynek gyámsági szabályaival az Ünnepelt, Siska Katalin is foglalkozott többek között PhD-értekezésében,² valamint az ennek megalapozását szolgáló tanulmányaiban.³ Magunk, a jogtörténész szakma képviselőiként, e tárgykörben a szomszédvár, Debrecen levéltári anyagai alapján készített írásunkkal köszöntjük az Ünnepeltet, ezúton is kívánva boldog születésnapot!

Isten éltesse Kati! Boldog születésnapot Tanárnő!

* Habilitált egyetemi docens, Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Jogtörténeti Tanszék.

** Demonstrátor, Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Jogtörténeti Tanszék, Praetor Szakkollégium.

¹ MESZLÉNY Artúr: Gyámság. In: MÁRKUS Dezső (főszerk.): *Magyar Jogi Lexikon*, III. kötet. Budapest, Pallas Rt., 1900. 798.

² SZÜCS Lászlóné SISKÁ Katalin: *Az árvaszékek története és jogi szabályozása Szabolcs megyében 1848-1880 között*. PhD-értekezés, kézirat. Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar Jogtörténeti Tanszék, 2000.

³ SZÜCS Lászlóné SISKÁ Katalin: *A gyermekvédelem (árvaügy, szegényügy) nemzetközi kialakulása és története a kezdetektől az 1900-as évekig*. In: MANKÓ Mária (szerk.): „Dúdolnak a hideg szelek”. Az MTA Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Tudományos Testületének Közleményei. Nyíregyháza, 1994. 199-220.

1. Az árvákról való gondoskodás rendi kori fejlődése

Az árvákról, elesettekről való gondoskodás a régi jogban *közügy* volt: „a köznek érdeke, hogy védelemre szoruló tagjai e védelmet megkapják és hasznos polgáraivá legyenek a hazának.”⁴ Emiatt vált általánossá az a felfogás, hogy a gyám nem magánember, hanem a köz szolgálja (ezért lesz majd később valóban a törvényhatóság tisztviselője), és ezért lehet a gyámságot csakis személyesen gyakorolni. Mivel pedig a gondoskodás közügy, a közösségnek a feladata ellátni ezt akkor, ha nincs erre megnevezett személy, vagy ha van, akkor annak eljárását a köz érdekében (nyilvánvalóan nem a mai értelemben, de egy kezdetleges és korlátozott formában) ellenőrizni.

Mint minden magánjogi kapcsolatot, úgy az árva gyermekekhez való viszonyt is a rendi állás határozta meg a rendi korban. Elősorban a *nemesek* árvaival kellett foglalkozni, hiszen nekik volt vagyonuk, velük kapcsolatosan volt lényeges a vagyon sorsának rendezése.⁵ Az árvákról való gondoskodás, a gyámság a rendi időszakban *morális* kötelezettség, és emellett természetesen *szokásjogi* gyakorlat volt. Decretumokban, törvényekben csak elvétve, és akkor is csak közvetetten lehet vele találkozni,⁶ mégis nyilvánvalóan benne élt a köztudatban. Ez is magyarázza azt, hogy Werbőczy István a Hármaskönyv I. rész 112. címében egy nagyon kifejlett szabályrendszert írt le, amelyben a nemes árvák feletti gyámság ellátására három jogcímet is megadott: törvényes, végrendeleti és (a fejedelem által) rendelt gyámról (azaz „védúri gyámságról”) beszélt. Elsődleges⁷ a törvényes gyámság volt, hiszen – ahogyan a rendi korban tartották – a gyámság mindenekelőtt családi ügy, hiszen az örökséget biztosítja.⁸ Ezért a gyámi tisztelet nem a rokonsági fok (ízközelség), hanem az öröklési rend alapján lehetett, illetve kellett betölteni.⁹

Werbőczy – és a szokásjogi gyakorlat – sorrendben utolsóként tárgyalta a fejedelem által rendelt gyámságot, amelynek „akkor van helye, ha mind a törvényes, mind a végrendeleti gyámság megszűnik és hiányzik, vagyis, ha az apa végrendelkezés nélkül ha el és sem

⁴ Indokolás az 1877. évi XX. törvénycikkhez. 90. §.

⁵ Az özvegyekről és árvákról való *személyes* gondoskodásra leginkább egyházi menhelyek jöttek létre. SOLTÉSZ Evelin: A gyermek családban való nevelkedése mint gyermekvédelmi alapelv érvényesülésének nehézségei. *Opuscula Iuvenum Excellentissima*, 2018/3. 13.

⁶ Ilyen áttételes megjelenés példáját adja II. Ulászló 1500. évi decretumának 14. cikkelye, amely egyébként hatalmaskodási perekről intézkedik, és ebben a körben szól a gyermekek feletti gyámságot viselő nők perelhetőségéről.

<https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=50000014.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D6>.

⁷ Vö.: Tripartitum I. rész 119-120. cím.

⁸ Uo. 113. cím 4. §.

⁹ Uo. 116. cím. Ezzel (a vagyon eredetével és azzal, hogy a gyámság mindenekelőtt vagyoni jogi célokat szolgált) magyarázható az is, hogy az anyát (és az anyai ágot) sokáig az apai rokonok javára kizárták a gyámságból.

atyafiakat, sem vérrokonokat nem hagyott maga után, kiket a gyámság illetne.”¹⁰ A fejedelem általi gyámrendelést Werbőczy azzal indokolja, hogy abban az esetben, ha egy jószágának minden lehetséges örököse elhalt, a vagyont a király (helyesen: a korona) örökli meg, így a király, „mint amaz árvák és gyámgyermek törvényes és igazi utódja és védura,” gondoskodni köteles a segítségre szoruló gyámoltatásáról. A Hármaskönyv részletesen körülírja, hogy az uralkodó milyen körből tartozik a gyámot rendelni: „az árvák és gyámgyerekek részére olyan gyámokat tartozik rendelni és kiszemelni, a kikről tudja, hogy azoknak fekvő jószágaira és birtokjogaira nem áhítoznak és abban a megyében laknak, a hol az árváknak is személyes lakhelyük van és kiktől nem kell tartani, hogy a gyámgyermek javait elidegenítik vagy elpazarolják.”

Ezért a Tripartitum már garanciákat is beépített a rendelt (de egyébként a másik két típusú) gyámság szabályaiba: „Tartoznak pedig az ilyen rendelt gyámok, ha lehetséges, annak a megyének, hol (mint említém) a gyámgyermek laknak, ispánja vagy alispánja, különben egy vagy két szolgabírája előtt, vagy ha azok fekvő jószágai és birtokjogai számosak és kiterjednek és különböző megyékben léteznek és fekszenek, az ország valamely rendes bírása, vagy ennek helyettese előtt (a mint azt tudniillik a fekvő jószágok és birtokjogok minősége és állapota megkívánja) az árvák minden vagyonáról és fekvő jószágairól leltárt és lajstromot készíteni, hogy gyámságok elteltével minden leltározott és kezükre adott vagyonról és a fekvő jószágoknak időközben bevett jövedelmeiről is kellően számot adhassanak.”¹¹

Ez az elszámolási kötelezettség a 16. században elsősorban a gyámolt felé állt fenn abban az esetben, ha az a teljes kort, azaz 24. életévét elérte, másodsorban viszont a közösség felé, hiszen a hűtlen gyámok ellen „kegyes indulatból” bárki indíthatott pert.¹² A petitum pedig duplumra marasztalásra, infámiára és a tisztségből való elmozdításra szólhatott: „Mert különben, ha kitűnik, hogy gyanúsak és a gyámságot hűtlenül és gonoszul viselték, nemcsak a gyámság tisztétől és kezelésétől kell őket elmozdítani, hanem ezenfelül, ha a gyámgyermek vagyonára és anyagi javaira nézve találják és tudják gyanúsaknak, a gyámgyermek javára kétannyinak visszatérítésében kell őket elmarasztalni. Ha pedig az világlik ki, hogy a gyámgyerek személyére nézve vagy a birtok jogai iránt indított per dolgában jártak el helytelenül és hűtlenül: ebből örökké tartó becstelenségnek kell következnie. Ezenfelül az

¹⁰ Uo. 115. cím 1. §.

¹¹ Uo. 115. cím 4. §. Vö. továbbá: FOGARASI János: *Magyar közpolgári törvénytudomány elemei*. Kövy Sándor után írta Fogarasi János. Pest, Eggenberger József's fia, 1842. 54-60.

¹² Tripartitum uo. 124. cím pr. Városi árvák tekintetében vö.: DEGRÉ Alajos: *A magyar gyámsági jog kialakulása a dualizmus gyámsági kódexéig. Jogtörténeti Értekezések*, 1977/8. 55., nemesi árvák esetében 56-68.

ezáltal okozott kár kétszeresének (mint említém) megtérítésére kell őket szorítani.”¹³ A Werbőczy által megfogalmazott következetes és gondos eljárás azonban nem ment át a gyakorlatba: a gyámok elszámolás nélkül, sajátjukként kezelték a gyámoltak vagyonát, sokszor jelentős vagyonszétosztást okozva.¹⁴ Ez indokolta III. Károly határozott rendelkezését, ami valójában egy kezdetleges gyámhatóság felállítását célozta. E törvény 6. §-a értelmében a gyámok „a viselt gyámságról vagy gondnokságról, legalább három évenként, a megyétől erre külön kiküldendő személyek, s (a mennyire lehet) az árvák közelebbi atyai vagy anyai rokonai előtt kielégítő számat adni tartozzanak.”¹⁵ Az alispánoknak pedig meghagyta, hogy a kiskorú árvák vagyonáról készítsenek részletes leltárt, és ez alapján ítélik meg a háromévenkénti beszámolót és a végelszámolást.

Mivel azonban ez az – abszolutista mintákat követő – norma sem vált gyakorlattá, a nemesi vagyonról gondoskodó gyámok ellenőrzésére ezért a 18. század második felében – a közérdek miatt – a Helytartótanács és a vármegyék váltak kötelezetté.¹⁶ Miután Mária Terézia figyelme az 1760-as években az árvaügy felé fordult és maga is árvaházat alapított (Tallóson), majd a Helytartótanácsban létrehozta a központi főgyámhatóságot,¹⁷ utóbbin keresztül a nemesi vármegyéket 1770-ben arra utasította, hogy évente küldjenek jelentéseket az árvák helyzetéről.

Mivel ezek komoly ellenállást fejtettek ki, a következő években kidolgoztatott egy „bürokratikusán túlzó jelentés-táblázat mintát” (Degré), amellyel részletes adatokat kért a gyámoltak személyéről, vagyonáról, annak évi hozadékaról és kezelési módjáról, a számadásról (és arról, hogy annak értékelésénél eljár-e tiszti ügyész), továbbá arról, hogy van-e javaslat a javak kezelésének, a tőke kihelyezésének jövedelmezőbbé tételére, végül arról is, hogy van-e a megyének állandó bizottsága a gyámügyek intézésére.¹⁸ A (felvilágosult) abszolutista uralkodói felfogásnak szép példája a rendelkezés, azonban sorsa mutatja a törekvés illuzórikus voltát is: egyrészt a vármegyék nemigen igyekeztek megküldeni az adatokat (jelentős részük nyilván nem is állt rendelkezésre), másrészt a Helytartótanács is csak évek alatt tudott úrrá lenni a hatalmas információmennyiségen. Az adatokból mindenesetre kitért, hogy a rendelt gyámok rendszere nem hatékony, és az eredetileg kötelezően ellátandó gyámság sem vonzó feladat, ezért a nemesek vonakodnak azt elvállalni. Az uralkodói intézkedésnek mindenesetre eredménye lett az, hogy a megyék a gyámok számadásait ellenőrizni kezdték. De állandó

¹³ Tripartitum uo. 123. cím 1-2. §

¹⁴ DEGRÉ i. m. 51.

¹⁵ 1715:LXVIII. tc.

¹⁶ STIPTA István: *Törekvések a vármegyék polgári átalakítására*. Budapest, Osiris, 1995. és Uő: *Die vertikale Gewaltentrennung*. Budapest, Gondolat, 2005. 197. és DEGRÉ i. m. 59-61.

¹⁷ DEGRÉ i. m. 57.

¹⁸ A kérdőív részletes tartalma: DEGRÉ i. m. 60.

megyei ellenőrzésről jelenleg ismert forrásaink és tudásunk alapján a 18. században, hazánkban még nem beszélhetünk.

A 19. században azonban már létezett olyan gyakorlat, amely szerint a gyámügy *közigazgatási* kérdés: Poroszországban a gyámokat az igazgatási hatóságok utasíthatták és ellenőrizhették is. Ezzel a felfogással járt együtt az a gyakorlat is, hogy ott a gyámolt készpénzvagyonát is a bíróság mint gyámhatóság őrizetére bízta, amely azt – kamatra – kölcsönadhatta, azaz befektethette.¹⁹ A magyar gyakorlatba a 18. században ez nem ment át, 1763 után is legfeljebb csak a kölcsönről adott elismervényeket kellett a törvényhatóságnak megőrzésre átadni. Degré Alajos írt tanulmányában arról, hogy II. József elrendelte az árvák készpénzvagyonának állami pénztárakban való őrzését, amelyet – praktikusán – államkölcsönként maga használt kiadásainak fedezésére. Ezt a gyakorlatot vették át a vármegyék és a városok is, amelyek a 18-19. század fordulóján „kezdték gyámpénztárakat szervezni, és az árvák készpénzének oda befizetését követelni.”²⁰

Az 1790/91-es országgyűlés által kiküldött regnicolaris bizottság által kidolgozott tervezetben jelent meg először egy bizottsági formában, meghatározott tagokkal működő, állandó, fizetett (!) árvaügyi küldöttség. A tervezet szerint (amely végül nem került az országgyűlés napirendjére) a nemesi vármegyékben és a kiváltságos kerületekben 4-4 tagból, a szabad királyi városokban és a kiváltságos mezővárosokban 3-3 tagból állt volna az *orphanalis deputatio*.

Talán ennek nyomán terjedt el a 19. század folyamán fokozatosan az ún. árvabizottmány intézménye. Ezeket először a városokban állították fel, s legfőbb feladatuk az árvák nevelésének és vagyonának biztosítása volt. Tagjai mindig a (tekintélyesebb) városi polgárok közül kerültek ki.²¹ Rábel László,²² aki életét a gyámsági igazgatás szolgálatában töltötte, megjegyzi, hogy a szabadságharc utáni időkben igen népszerűtlenekek voltak az árvabizottmányok, mint az elnyomó osztrák uralom manifesztumainak egyike.²³ Árvabizottmányok azonban már jóval azelőtt is voltak, ezért Rábel feltételezhetően arra gondolhat, hogy az ellenszenv inkább az alkalmazandó osztrák jog ellen irányulhatott. A neoabszolutizmusban az árvabizottmányok elnöke a járásbíró

¹⁹ DEGRÉ i. m. 62. Vö.: HOMOKI-NAGY Mária: A magyar gyámsági jog a neoabszolutizmus korában. *FORUM* 2019/1. 49.

²⁰ DEGRÉ i. m. 62.

²¹ CSORNA Kálmán: *Gyámsági jog és jogszolgáltatás*. Budapest, Budapest székesfőváros házinyomdája, 1935. 212.

²² Rábel László munkáiban gyakran foglalkozott a közigazgatást érintő gyakorlati kérdésekkel, számtalan reformot javasolt az igazgatási tevékenység javítására. A közigazgatás terén ő foglalkozott elsőként elmélyülten a közérthetőség problémájával is. Erről bővebben: SALLAI Balázs: „Cikornyásan terjengős, nagyképeűen homályos” – Reformtörekvések a magyar hivatalnoki nyelvhasználat javítására a 20. század első felében. *Magyar Jogi Nyelv* 2021/1. 4-5.

²³ RÁBEL László: *A gyámhatósági igazgatás*. Sopron, Magánkiadás, 1904. 6.

volt.²⁴ Az 1860-as évektől szintén változást jelentett az árvaszékek megjelenése, amelyek azonban csak a nemes árvák ügyeit intézték. E kollegiális hatóság tagjai a tiszti ügyész, az esküdt és a szolgabíró voltak, elnöke pedig az alispán.²⁵ Rendszeres időközönként ült össze az ügyek megvitatása és határozathozatala végett. A jobbágyok árváira nézve még mindig a földesúrnak volt hatásköre, ám a gyakorlatban már a község tagjainak tanácsát alapul véve jelölt ki maga helyett árvaatyát.²⁶

Ezt a helyzetet a jobbágyfelszabadítás szüntette meg.²⁷ 1861-ben az ITSz elrendelte az egységes igazgatás megteremtése érdekében az árvaszékek felállítását és újra visszatért a rendi korszak jogához: az árvaügyekre a Tripartitum és más, későbbi törvények vonatkoztak.²⁸ Ezeket azonban a megváltozott életviszonyok között már nehezen lehetett alkalmazni, így a fejlettebb osztrák hatás – csakúgy mint a magánjogban máshol is²⁹ – itt is utat tört, és sok megoldást kölcsönzött a magyar gyakorlat.

*A hajdúszoboszlói árvabizottmány pecsétje,
amelyről látható, hogy a város 1836 óta tartotta azt fenn.*

Ilyen garanciális megoldás volt a jogtudó ünlőki intézmény, amely már a neoabszolutizmusban is létezett, s e megoldást az 1877-es szabályozás is átvette.³⁰ Az árvabizottmányok igazgatási jogkörében vezető szerep jutott nekik: legfontosabb feladatuk – a gyámolt vagyonával való gazdálkodás ellenőrzése mellett – az ún. gyámrendelvények kibocsájtása volt a hagyatéki

²⁴ CSIZMADIA Andor: *A magyar közigazgatás fejlődése a XVIII. századtól a tanácsrendszer létrejöttéig*. Budapest, Akadémiai, 1976. 198.

²⁵ CSORNA i. m. 212.

²⁶ Uo.

²⁷ HOMOKI-NAGY Mária: Árvaszékek működése a dualizmus korában. *FORUM*, 2020/3 (a továbbiakban: HOMOKI-NAGY 2020). 40.

²⁸ Tripartitum I. rész 111-132. cím, továbbá 1655: XXIV., 1715: LXVIII., 1764: XXXIV. törvénycikkek.

²⁹ E hatásokról: BALOGH Judit: Az osztrák magánjog hatása a Magyarországi kodifikációra a XIX. században. *Publicationes Universitatis Miskolcensis. Sectio Juridica et Politica, Tomus XIV*, 1997. 59-61.

³⁰ Gyt. 180. §

eljárások során.³¹ Az elhunyt után maradt kiskorú számára minél hamarabb gyámot kellett rendelniük abban az esetben, ha nem történt előzetesen gyámrendelés.³² A debreceni levéltári anyag sajnálatos hiányosságai folytán álljon itt néhány szöveghű hajdúszoboszlói példa arról, hogyan is nézett ki egy ilyen rendelvénnyel:

*Gyámsági rendelvénnyel*³³

H. Szoboszlói árva bizottmány által ön ezennel Makai Sándor utódai név szerint Mária Susánna Sára Sándor Imre Gábor kis koruak részére gyámnak kirendeltetik. Ez oly hozzá tétellel adatik önnek tudtára hogy ön ezen árváknak attyok helyét pótolni nevelőjökök kötelesség szerint gondoskodni, az árva vagyont hiven kezelni, és általába mindenben a törvény rendeleteihez alkalmazni magát köteles leend.

Kélt H. Szoboszlón április 10én 1857.

Czeglédy József

J[og] T[udó] Ülnök

*Gyámsági rendelvénnyel*³⁴

H. Szoboszlói árva bizottmány által ön ezennel néhai Makai András kis korú árvája név szerint Makai Sándor 18 éves részére gyámnak kirendeltetik. Ez oly hozzá tétellel adatik önnek tudtára hogy ön ezen árváknak attyok helyét pótolni nevelőjökök kötelesség szerint gondoskodni, az árva vagyont hiven kezelni, és általába mindenben a törvény rendeleteihez alkalmazni magát köteles leend.

Kélt H. Szoboszlón september 10én 1857.

Czeglédy József

J[og] T[udó] Ülnök

³¹ A gyámrendelvényeket a hagyatéki eljárások iratanyagai tartalmazzák (Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára (a továbbiakban: MNL-HBML) IV. 659/c. 1-8. d. Külön köszönettel tartozunk a Levéltár munkatársainak, kedves kollégáinknak az aprólékos kutatáshoz nyújtott szakszerű és mindig készséges segítségért, amellyel lehetővé tették a matéria feltárását és feldolgozását). Ez nem egyedi eset: „az árvák vagyoni helyzetével összefüggő öröklési kérdéseket érintettek, és ezzel összefüggésben jelentek meg a gyámrendeléssel kapcsolatos dokumentumok is” – írja Homoki-Nagy Mária saját kutatásaira alapozva. HOMOKI-NAGY (2020) i. m. 40.

³² HOMOKI-NAGY Mária: *Magánjog*. In: VERESS Emőd (szerk.): *Erdély jogtörténete*. Budapest – Kolozsvár, HVG-Orac–Forum Iuris, 2020. 337.

³³ MNL-HBML IV. 659/c. 3. d. 782/1857 (73/857. sz. irat)

³⁴ MNL-HBML IV. 659/c. 4. d. 33/1858

Gyámsági rendelvénny³⁵

H. Szoboszlói árva bizottmány által ön ezennel a meg halálozott Kelemen Sándor kis koru gyerekei név szerint Mihály Jónás Sándor Ferencz gyámjává ezennel ki nevezetik. Ez oly hozzá tétellel adatik önnek tudtára hogy ön ezen árváknak attyok helyét pótolni nevelőjökök kötelesség szerüleg gondoskodni, az árva vagyont hiven kezelni, és általába mindenben a törvény rendeleteihez alkalmazni magát köteles leend.

Kélt H. Szoboszlón február 18^{án} 1858.

Czeplédy József

J[og] T[udó] Ülnök

2. Az árvaügy a dualizmusban

A részben magyar, részben osztrák gyámhatósági igazgatás már-már tarthatatlan állapotát megoldandó – a kiegyezést követően – helyzet ideiglenes megoldását tűzte ki célul a kormány, amikor felkérte Dalmady Győző és Kasenszky József árvaszéki elnököket, Krancz József minisztériumi tanácsost és Travnik Antal³⁶ bírót egy törvénytervezet elkészítésére.³⁷ Az így megírt és 1876 novemberében beterjesztett irományt az Országgyűlés a következő évben el is fogadta: ez lett az 1877: XX. törvénycikk a gyámsági és gondnoksági ügyek rendezéséről. Bár felmerült olyan gondolat, hogy várni kellene az átfogó magánjogi kodifikáció elkészültéig, ezt a lehetőséget a többség elvetette, hiszen egy ideiglenes jellegű jogalkotási termékről volt szó.³⁸ Ám amint az oly gyakran előfordult, e törvény is hosszú időre gyökeret vert a magyar jogrendszerben. Bár rendelkezéseit néhányszor módosították, ezek nem érintették az 1877-ben létrehozott szervezetrendszert.

Európai viszonylatban e rendszer inkább kivételesnek minősült,³⁹ mivel a gyámsági igazgatási feladatokat teljes egészében a közigazgatásra testálta. (Talán a német minta hatása érezhető ebben, ám ez a megoldás csupán néhány német államban létezett, pl.: Württemberg vagy Mecklenburg esetén).⁴⁰ A német területek túlnyomó részén, akárcsak Svájcban, Ausztriában vagy Dániában, az elsőfokú bíróságok látták el e feladatokat.⁴¹ Igaz, hogy e modell

³⁵ MNL-HBML IV. 659/c. 4. d. 88/1858 (41/858. sz. irat)

³⁶ Travniknak már az 1870-es évek elején voltak elképzelései a majdan kialakítandó árvaszéki (pontosabban: gyámszéki) igazgatás szervezetről. Vö.: HOMOKI-NAGY 2020 i. m. 58-59.

³⁷ RÁBEL i. m. 31.

³⁸ Uo.

³⁹ HOMOKI-NAGY 2020 i. m. 59.

⁴⁰ CSORNA i. m. 211.

⁴¹ NAGY JUHÁSZ Ferenc: *Az árvaszék*. Államtudori doktori értekezés, kézirat. Debrecen, 1942. [DEENK Kézirattár A2703], 6. Poroszországban az 1875-ös gyámügyi rendtartás révén létezett a gyámügyi bíróság

bevezetésének gondolata szintén felmerült, ám a vármegyék ellenállása miatt nem sikerült megvalósítani.⁴² Csorna szerint a „latin jogvidéket” pedig a családtanács (*conseil de famille*) intézménye jellemezte,⁴³ amit a magyar jog is ismert szubszidiárius jelleggel,⁴⁴ ám nem tartotta elégséges megoldásnak. Megjegyzendő, hogy a *Familienrat*-nak a germán jogokban is vannak hagyományai.^{45,46}

A Gyt. szerinti szervezet legalsó fokán a községek álltak. Az igazgatási feladatok megoszlottak a községi jegyző, illetve a közgyám között.⁴⁷ Kivételes esetben, ha a község „elegendő szellemi és anyagi képességgel bírt,” a belügyminiszter megengedhette, hogy a törvényhatóságokra irányadó szabályok szerint árvaszéket szervezhessenek.⁴⁸ A valódi gyámhatósági igazgatás azonban a törvényhatóságok (vármegyék, törvényhatósági jogú városok, székesfőváros) kezében maradt. Itt alakultak meg az árvaszékek. A törvény értelmében a törvényhatósági bizottságok voltak jogosultak bizonyos működési feltételek meghatározására, azonban fontosabb volt ettől azon joguk, hogy az árvaszék tisztviselőit ezek választhatták.⁴⁹

A számvevőség az árvaszéknek alárendelten működött gyámhatósági kérdésekben, annak szakközege volt.⁵⁰ Az árvaszék élén az elnök állt, aki főszabály szerint rendezett tanácsú városokban a polgármester volt.⁵¹ Erdélyi területeken az árvaszéki elnököt néhol árvaszéki bírónak is hívták.⁵² Az árvaszék testületként működött, érdemi határozatait ülésen hozta, amely állt az elnökből, annak nemléte esetén helyetteséből és két ülnökből, egy jegyzőből és a szükséges létszámú segédszemélyzetből, illetve esetlegesen a laikus ülnökökből.⁵³ Döntési joggal azonban csak az elnök és két ülnök rendelkezett.

Ülései nyilvánosak voltak, ám ha az érintett fél jogát vagy érdekét ez sértette volna, elrendelhető volt akár zárt ülés is.⁵⁴ 1923-tól kezdve azonban az ülnökök váltak ügyintézőkké,

(*Vormundschaftsgericht*) mint szakszabóság. ÚJVÁRI Emese: Kárfelelősség a gyámügyi igazgatásban a 19. századi német jogban. *Miskolci Jogi Szemle*, 2018/1. 78.

⁴² CSIZMADIA i. m. 198.

⁴³ CSORNA i. m. 210.

⁴⁴ Gyt. 151-168. §

⁴⁵ ÚJVÁRI i. m. 66-67.

⁴⁶ A szervezeti megoldások különbségei ellenére – a római jognak köszönhetően – az európai kultúrában a gyámsági jog nagyrészt egységes képet mutat. Az 1917-es ottomán családjogi törvény gyámsággal kapcsolatos rendelkezéseit például kifejezetten az európai (anyagi) jogi standardok mentén dolgozták ki, szakítva az évszázados hagyományokkal. SZÜCS Lászlóné SISKÁ Katalin: Az 1917-es Ottomán Családjogi Törvény újításairól. *Miskolci Jogi Szemle*, 2017/1. 63, 68.

⁴⁷ Gyt. 169, 170. §

⁴⁸ NÉMETH Péter: *A gyámság és gondokság*. Budapest, Atheneum, 1878. 176, 180.

⁴⁹ NÉMETH i. m. 177.

⁵⁰ NÉMETH i. m. 191-192.

⁵¹ Gyt. 181. §

⁵² PÉTERVÁRI Máté: A szolgabírák jogállása az 1870. évi XLII. tc. időszakában. *FORUM*, 2020/3. 87.

⁵³ CSIZMADIA i. m. 199.

⁵⁴ Gyt. 186. §

és a testületi jelleg megszűnt.⁵⁵ A tiszti ügyészek szintén láttak el feladatokat az árvaszékek működési körében.⁵⁶ Ellenőrzési feladatokat látott el községi szinten a szolgabíró,⁵⁷ az árvaszékek mellett a közigazgatási bizottság és végső soron a belügyminiszter.⁵⁸ A jogorvoslati rendszer háromfokú volt. Ha az elsőfokú határozatot a község hozta, akkor másodfokon az illetékes árvaszék járt el, ennek határozata pedig a közigazgatási bizottsághoz volt fellebbezhető. Ha elsőfokon az árvaszék járt el, a másodfokot a közigazgatási bizottság, a harmadfokot pedig a belügyminisztérium jelentette.⁵⁹ Ebből látható, hogy a gyámsági igazgatás nagyrészt az önkormányzattal bíró területi egységekre épült, ami persze nem maradt kritika nélkül. A törvény megalkotásától fogva egészen a polgári korszak végéig tartotta magát az a nézet – ám kellő súlyt nem bírt nyerni –, miszerint az árvaigazgatást államosítani kellene.⁶⁰ Ez jelentette volna az egységesítést, az ügymenet gyorsítását, a tisztviselők képzettségi szintjének „emelését”⁶¹ és létszámuk apasztását.⁶²

3. A debreceni árvaszék

Debrecen szabad királyi város árvaügyi igazgatásáról sajnálatosan – a levéltári források viszonylag csekély száma miatt – kevés információ áll rendelkezésre. A Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú- Bihar Megyei Levéltárában két nagyobb egység található: egyfelől a gyámsági ügyek (1919-1949),⁶³ másfelől pedig a debreceni árvaszék iratai 1910 és 1938 között.⁶⁴ Ez utóbbinak túlnyomó részét azonban hagyatéki eljárások iratanyaga teszi ki, illetve kisebb része az elnöki iratokból áll. Ily módon a 19. századot érintően nincsenek levéltári kútfők. A 20. századi működés azonban viszonylag jól dokumentálható.

A klasszikus feladatok (ideiglenes gyámrendelés, számadások vizsgálata, gyámrendelés) mellett az árvaszék hatáskörét jól summázza egy iktatószám nélküli – valószínűleg belső használatra készült – irat.⁶⁵ Eszerint ide tartozott még a gyámpénztár és az árvapénzek kezelése, illetve jogsegély-nyújtás a gyámoltaknak és gondnokoltaknak peres és

⁵⁵ MNL-HBML IV. 1414/b. 86. d. 25/1925, ill. 1923: XXXV. tc.

⁵⁶ Gyt. 179. §

⁵⁷ Gyt. 171, 175. §

⁵⁸ CSORNA i. m. 220-221.

⁵⁹ NÉMETH i. m. 206-207.

⁶⁰ Az első erre vonatkozó munka: ILLYÉS Lajos: *Királyi árvaszékek*. Budapest, Kilián Frigyes, 1880. A reform e gondolata azonban még az 1940-es években is megtalálható, pl.: NAGY JUHÁSZ i. m. 54.

⁶¹ Pozitívum lett volna például gazdasági szakemberek alkalmazása. HOMOKI-NAGY 2020 i. m. 53.

⁶² CSORNA i. m. 211.

⁶³ MNL-HBML IV. 1414/b. 86, 87, 88, 89. dobozok.

⁶⁴ MNL-HBML IV. 1423/a. egy kötet és 3 doboz irat.

⁶⁵ MNL-HBML IV. 1423/a. 2. d. Gyámhatósági közigazgatás c. irat.

nemperes ügyekben, a törvénytelen gyermekek számára (pl.: szülők meggyőzése arról, hogy házasodjanak össze vagy az apa fogadja a gyermeket örökbe), valamint az „erkölcsi romlásnak kitett és züllésnek indult gyermekek” (fiatalkorú bűnelkövetők) védelme. A gyermekvédelem is ebben az időszakban kezdett kibontakozni, és magában foglalta a vitás elhelyezést, a tartási ügyeket, a „látogatást” (vagyis a láthatási ügyeket) és a gyermekelhelyezési kérdéseket.

A debreceni árvaszék pecsétje

Az ügyforgalmat tekintve értékes források az árvaszéki elnök havi, illetve negyedévi jelentései. A debreceni iratanyagban az 1918 vége és 1922 közti időszak ilyen szempontból szinte hiánytalan (lásd: táblázat), de szórányosan egészen 1949-ig találhatók ilyen statisztikák. Az 1919-es évben láthatóan ütemesen nőtt az árvák száma, ami egyrészt a háború demográfiai következményeivel, részben a spanyolnátha- járvánnyal⁶⁶ állhat összefüggésben. A következő években a számok emelkedést mutatnak.

1924 szeptemberében már 8814 gyámolt és 288 gondnokolt volt,⁶⁷ 1929 végén e két szám már 9253 és 295,⁶⁸ 1930 márciusában pedig már 9285 és 295 volt.⁶⁹ 1934 novemberében 9475 személy állt gyámság, 305 pedig gondnokság alatt.⁷⁰ Ugyanakkor a második világháború előtti években csökkenő a tendencia. Az 1936 decemberi jelentés szerint 9314 árva és 319 gondnokolt volt,⁷¹ a következő év márciusában pedig már csak 9291, illetve 322,⁷² 1938 májusában 9170 és 339.⁷³ 1940 végére ismét emelkedtek e számok: a decemberi jelentésben

⁶⁶ Az árvaszékek ügyterhét egy nagyobb járvány mindig befolyásolta, a 19. században a kolera miatt volt hasonló helyzet. Szűcs (2000) i. m. 110-118.

⁶⁷ MNL-HBML IV. 1414/b. 86. d. 1431/924.

⁶⁸ MNL-HBML IV. 1414/b. 86. d. 12/930.

⁶⁹ MNL-HBML IV. 1414/b. 86. d. 368/930.

⁷⁰ MNL-HBML IV. 1414/b. 86. d. 1965/934.

⁷¹ MNL-HBML IV. 1414/b. 87. d. 6636/936.

⁷² MNL-HBML IV. 1414/b. 87. d. 1207/937.

⁷³ MNL-HBML IV. 1414/b. 87. d. 1780/938.

9379 és 368 szerepel,⁷⁴ míg az 1941 júliusi dokumentációban 9484 és 373.⁷⁵ A két adat 1945 végén 9846, illetve 408,⁷⁶ de ezek 1947 augusztusára jelentősen apadtak: 8320 és 482.⁷⁷ A legutolsó, 1949 szeptemberi jelentés tanúsága szerint 8037 árva és 484 gondnokolt tartozott a debreceni árvaszékhez.⁷⁸

1918	gyámság alatt	8011
december	gondnokság alatt	202
1919	gyámság alatt	8045
január	gondnokság alatt	206
1919	gyámság alatt	8063
február	gondnokság alatt	208
1919	gyámság alatt	8094
március	gondnokság alatt	212
1919	gyámság alatt	8079
április	gondnokság alatt	216
1919	gyámság alatt	8076
május	gondnokság alatt	219
1919	gyámság alatt	8091
június	gondnokság alatt	228
1919 július	gyámság alatt	8169
	gondnokság alatt	232
1919	gyámság alatt	8187
augusztus	gondnokság alatt	239
1919	gyámság alatt	8202
szeptembe r	gondnokság alatt	243
1919	gyámság alatt	8248
október	gondnokság alatt	249

1919	gyámság alatt	8273
november	gondnokság alatt	250
1919	gyámság alatt	8294
december	gondnokság alatt	247
1920	gyámság alatt	8357
február	gondnokság alatt	252
1920	gyámság alatt	8328
március	gondnokság alatt	261
1920	gyámság alatt	8356
április	gondnokság alatt	262
1920	gyámság alatt	8370
május	gondnokság alatt	264
1920	gyámság alatt	8402
június	gondnokság alatt	270
1920 július	gyámság alatt	8392
	gondnokság alatt	270
1920	gyámság alatt	8437
augusztus	gondnokság alatt	270
1920	gyámság alatt	8446
szeptembe r	gondnokság alatt	270
1920	gyámság alatt	8465
október	gondnokság alatt	273

⁷⁴ MNL-HBML IV. 1414/b. 88. d. 0001/941.

⁷⁵ MNL-HBML IV. 1414/b. 88. d. 4023/941.

⁷⁶ MNL-HBML IV. 1414/b. 89. d. 169/945.

⁷⁷ MNL-HBML IV. 1414/b. 89. d. 901/947.

⁷⁸ MNL-HBML IV. 1414/b. 89. d. 470/949.

1920	gyámság alatt	8473
november	gondnokság alatt	273
1920	gyámság alatt	8470
december	gondnokság alatt	281
1921	gyámság alatt	8460
január	gondnokság alatt	277
1921	gyámság alatt	8442
február	gondnokság alatt	272
1921	gyámság alatt	8452
március	gondnokság alatt	261
1921	gyámság alatt	8472
április	gondnokság alatt	260
1921	gyámság alatt	8502
május	gondnokság alatt	258
1921	gyámság alatt	8463
június	gondnokság alatt	257
1921 július	gyámság alatt	8452
	gondnokság alatt	259
1921	gyámság alatt	8479
augusztus	gondnokság alatt	266
1921	gyámság alatt	8444
szeptembe r	gondnokság alatt	271
1921	gyámság alatt	8409
október	gondnokság alatt	275

1921	gyámság alatt	8385
december	gondnokság alatt	284
1922	gyámság alatt	8373
január	gondnokság alatt	285
1922	gyámság alatt	8385
február	gondnokság alatt	287
1922	gyámság alatt	8392
március	gondnokság alatt	287
1922	gyámság alatt	8411
április	gondnokság alatt	289
1922	gyámság alatt	8440
május	gondnokság alatt	286
1922	gyámság alatt	8412
június	gondnokság alatt	286
1922	gyámság alatt	8483
augusztus	gondnokság alatt	288
1922	gyámság alatt	8487
szeptembe r	gondnokság alatt	288
1922	gyámság alatt	8509
október	gondnokság alatt	286
1922	gyámság alatt	8533
november	gondnokság alatt	287

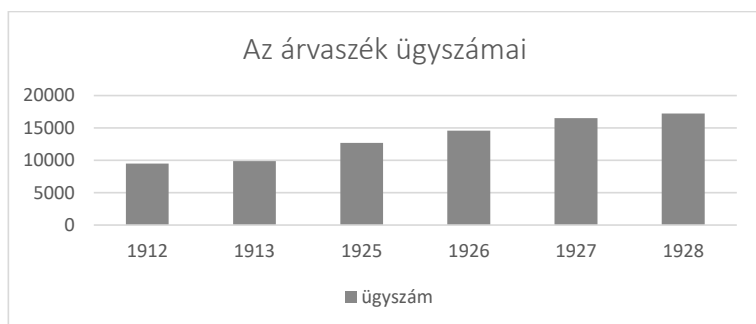
*Árvaszék havi jelentései*⁷⁹

⁷⁹ MNL-HBML IV. 1414/b. 86. d. 20/919, 167/919, 252/919, 399/919, 426/919, 442/919, 467/919, 484/919, 505/919, 529/919, 547/919, 569/919, 16/920, 244/920, 339/920, 534/920, 657/920, 915/920, 1167/920, 1443/920, 1646/920, 1874/920,

2121/920, 29/921, 204/921, 379/921, 576/921, 764/921, 888/921, 894/921, 1150/921, 1394/921, 1652/921, 1922/921, 25/922, 199/922, 494/922, 767/922, 999/922, 1179/922, 1487/922, 2035/922, 2366/922, 2713/922, 2934/922.

5. A debreceni árvászek személyi állománya

A fenti adatokból is látható, hogy a gyámoltak és a gondnokoltak száma folyamatosan emelkedett. Emellett az árvászek hatásköre is egyre szélesebb lett, például a már említett gyermekvédelem terén. Ez utóbbi miatt a debreceni árvászek már 1914-ben kérelmezte, hogy egy külön gyermekvédelmi osztályt szervezhessen, ám kérvényük nem ért célt. 1928-ban újra próbálkoztak, ám ismét sikertelenül. Az ügyteher az 1920-as években jelentősen nőtt.

*Jól látható az ügyszámok folyamatos emelkedése azokban az években,
amelyekből maradt fenn statisztika*

Saját szerkesztés a MNL-HBML IV. 1423/a. 2. d. 2/1929 alapján

Az árvászek többször is igényelt új munkaerőt,⁸⁰ s, ha nem is robbanásszerűen, de a tiszti címtárakból is látható módon, szervezete egyre bővült. A közgyámi feladatok ellátása is több embert igényelt volna, ám ezt sikerült másként megoldani. „Az ügyvédi kar megértő tagjai – az árvászek intencióit elfogadva – önként vállalkoztak hivatásos gyámokul”- olvashatjuk egy elnöki iratban.⁸¹

De kikből, illetve milyen pozíciókból is állt e szervezet? Szerencsére rendelkezésre áll egy ilyen tárgyú dokumentum. Ennek tanúsága szerint az árvászek élén az elnök állt, ő felügyelte a működést, jelentéseket és statisztikákat készített; időszakonként előfordult, hogy valamelyik ülnök elnökhelyettesként is funkcionált. A jegyző jegyzőkönyveket vett fel az egyes eljárások során, illetve egy-egy árvászeki ülésen is volt ilyen szerepe, ameddig az árvászek testületileg hozott határozatot. A közgyám vizsgálta a számadásokat, ellenőrizte a gyámokat és

⁸⁰ MNL-HBML IV. 1423/a. 2. d. 2/1929; IV. 1414/b. 86. d. 25/1925 (utóbbi a miniszterelnöknek címezve).

⁸¹ MNL-HBML IV. 1423/a. 2. d. Gyámhatósági közigazgatás c. irat

a nevelőket. Mellette egy írnok dolgozott, mivel a közgyámi hivatal vezette a különböző nyilvántartásokat is.

A közgyámi hivatal pecsétje

Az ülnökök voltak a tulajdonképpeni döntéshozók, illetve az 1923-as reform után az ügyek előadói, így ügyintézési feladatokat láttak el, javarészt gyám- és gondnokrendeléseket, illetve a kiskorúak vagyonával való gazdálkodást (jellemzően ingatlanforgalmi ügyleteket) engedélyezték. Ezen kívül volt még egy vagy több iktató, kiadó és irattárnok is, valamint leírók és írnokok. Az árvapénztár vezetője és a néhány tagú szakszemélyzet is ide tartozott, a közgyámi hivatalhoz hasonlóan mint önálló szervezeti alegység.

Az árvaszék jelentősebb tisztviselőiről igyekeztünk teljes jegyzéket összeállítani, bár a források elégtelensége miatt még így is maradtak apróbb hiányok. Az összeállított névsor közzétételét azonban – a benne szereplők más igazgatási jellegű feladataira figyelemmel is – indokoltnak tartjuk: ⁸²

Elnökök: Bészler Károly (1901-1912), Roncsik Lajos (1912-1916), Medgyaszay Miklós (1916-1926), Tóth Emil (1926-1935), dr. Tatay Zoltán (1935-1945), dr. Pállfy Zoltán megbízott vezető (1945-1947), dr. Kiss József helyettes elnök (1947-1949)

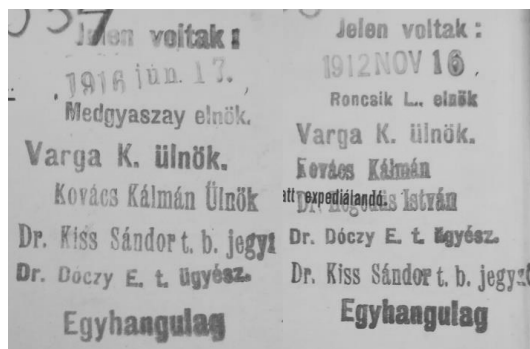
Jegyzők: Tóby Elek (1901-1904), Tóth Emil (1901-1912), dr. Hegedüs István (1912-1922) Várady Sándor (1922-1925, 1938-tól kezdve elnökhelyettes) Kiss Sándor (1925-1931)

Ülnökök: dr. Medgyaszay Dezső (1901-1911), Medgyaszay Miklós (1901-1911), dr. Dóczy Emil (1904-1924), Varga Károly (1910-1924), Kovács Kálmán (1911-1926), Kiss Sándor (1913-1924, majd 1931-), dr. des Combes Emil (1920-?), Szabó Elek (1926-1929, 1929-1938 elnökhelyettes), Veress Géza (1926-1935), Tattay Zoltán (1927-?)

⁸² Ezeket az adatokat egyrészt az iratokból, másrészt az 1901-től rendszeresen megjelenő *Debreczeni Képes Kalendárium* címtárából lehetett kideríteni.

Közgyámok: Medgyessy Lajos (1901-1916), Kiss Kálmán (1916-1937), Jeney Zoltán (1937-?)
Pénztárnokok: Hanke Lajos (1901-1904), Siposs György (1908-1920), Csatári Szűcs Bertalan (1920-1921), Veres Sándor (1921-1923), Nagy Sándor (1923-?)

Közigazgatási bizottság gyámügyi fellebbviteli küldöttség: Elnöke a főispán, elnökhelyettese a polgármester volt. Tagok voltak továbbá a főjegyző, a tiszti ügyész, az árvaszék elnöke. Választani kellett további két tagot és egy póttagot. Választott tagok voltak: dr. Kun Béla⁸³ (1926, 1927, 1928, 1929), Poroszlai László (1926, 1927, 1928, 1929), Kornhoffer József (1926), Versényi Tibor (1927, 1928, 1929).

A századfordulótól kezdve a határozatot hozó tagok névbélyegzőket használtak az aláírások helyett

5. Felelősségi kérdések

Alighanem közismert tény, hogy a gyámsággal kapcsolatos magánjogi (vagyon) felelősség kifinomult dogmatikája a római jogban gyökeredzik.⁸⁴ Ezzel kapcsolatban kétfajta perről beszélhetünk, amelyeket az önjogúvá vált gyámolt vagy annak jogutódja indíthat meg: az egyik, amelyik közvetlenül a volt gyám ellen, a másik, amely pedig a gyámhatóság ellen irányul.⁸⁵ A

⁸³ Szentpéteri Kun Béla a két világháború közötti debreceni jogi kar professzora volt, életéről, munkásságáról, így közéleti tevékenységéről részletesen CSOHÁNY János: *Szentpéteri Kun Béla (1874-1950)*. In: P. SZABÓ Béla (szerk.): *„Ernyedetlen szorgalommal...” A debreceni Tudományegyetem jogász professzorai (1914-1949)*. Debrecen, Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2014. 111-129., különösen 119-120.

⁸⁴ A témáról lásd különösen: ÚJVÁRI Emese: *Közzszolgálat és felelősség történeti aspektusból. A gyámrendelésre feljogosított szervek kárfelelőssége a római jogban*. Budapest, Nemzeti Közzszolgálati Egyetem Közigazgatási Továbbképzési Intézet, 2020.; Uő: A gyámok megtérítési igényének eszközei többes gyámság esetén a római jogban, különös tekintettel a fizető gyámtársat megillető utilis actio jellegére. *Jogtörténeti Szemle*, 2019/3-4. 45-56.; Uő: Egy talányos kereset a római jogban: az actio subsidiaria a gyámolt érdekeinek védelmében. In: GOSZTONYI Gergely-RÉVÉSZ T. Mihály (szerk.): *Jogtörténeti parerga II. Ünnepi tanulmányok Mezey Barna 65. születésnapja tiszteletére*. Budapest, ELTE-Eötvös, 2018. 263-270.

⁸⁵ CSORNA i. m. 222.

kár megtérítéséért, ha azt a gyám okozta, akkor ő felel,⁸⁶ a gyámhatóság nem tekinthető ilyen esetben kezesnek,⁸⁷ csakis saját jogkörében okozott károkért felel. Ilyen esetekben viszont vizsgálendő az is, hogy a tisztviselő hibázott-e, mivel annak jogsértő (és egyben károkozó) magatartása esetén a hatóságnak regresszigénye van. Ilyen esetben már a hivatali alkalmazott személyes vagyoni felelősségéről beszélünk, amely a gyámhatóságoknál annyiban volt súlyosabb, mint más szakágaknál, hogy abban az esetben is fennállt, ha a károsult jogorvoslattal nem is élt.⁸⁸ Ennek megállapításához a gyakorlatban szint mindig társult előzetesen egy fegyelmi eljárás. Ezzel praktikusán ki lehetett szűrni az alaptalan „feljelentéseket”, amelyek a Horthy-korszak vége felé igen elszaporodtak.⁸⁹

Ez némileg összefügghet azzal, hogy az árvaszékek – Rábel szerint – az igazgatás mostohagyermekai voltak, mivel sem a közvélemény nem nézte azokat jó szemmel, sem az igazgatás többi ága.⁹⁰ Bár sok visszaélés fordulhatott elő,⁹¹ a gyámhatóságokra gyakran aránytalanul vetült a gyanú árnyéka. Jó „lenyomata” az ilyen vélekedéseknek Mikszáth Kálmán néhány kisebb írása, amelyekben az árvaszék mindig negatív kontextusban kerül elő.⁹² Pedig az esetleges diszfunkciók és a sok esetben hibás jogszabályi háttér ellenére „az árvaszékek mégis úgy tudtak működni, hogy a kiskorú árvák személyét és vagyonát is védeni tudták.”⁹³ A fegyelmi eljárások azonban hivatalból is indulhattak, s ezek általában egy-egy nagyobb és alaposabb ellenőrzés után voltak jellemzőek, nem is beszélve az esetleges belső személyi cserék eseteiről.

1876-ban például Polgári Sándor, a debreceni árvaszéki igazgató ellen indult fegyelmi eljárás, mert a gyanú szerint hagyatéki iratokat hamisított, illetve anyagi juttatásokért a felek nevében szerkesztett meg beadványokat.⁹⁴ A visszaélésekre egy közjegyző derített fényt, ám a vizsgálat végül „csak” a beadványszerkesztés szabálytalanságait találta megalapozottnak,⁹⁵ s az időközben felfüggesztett⁹⁶ igazgatót állásába visszahelyezték. Annyi bizonyos, hogy az eset nem volt egyedi. Példának okáért Szabolcs vármegye árvaszékének vezetője ellen is folyt eljárás 1874-ben. Ő állásáról lemondott, azonban az elkövetett sikkasztások miatt az ügy a

⁸⁶ A Kúria korabeli joggyakorlata szerint nem állt meg a kereset abban az esetben, ha a gyám a törvény „homályos volta,” tehát önhibáján kívüli nem megfelelő értelmezése folytán okozott kárt. NAGY JUHÁSZ i. m. 19.

⁸⁷ CSORNA i. m. 223.

⁸⁸ Kúria 1724/1894. sz.

⁸⁹ NAGY JUHÁSZ i. m. 21.

⁹⁰ RÁBEL i. m. 3, 13, 16.

⁹¹ SZÜCS 2000 i. m. 98-100.

⁹² PL.: MIKSZÁTH Kálmán: *Club és folyosó. Politikai ötletek és rajzok*. Budapest, Révai, 1888. 85-86, 121.

⁹³ HOMOKI-NAGY 2020 i. m. 60.

⁹⁴ MNL-HBML IV. 1414/b. 33. d. 12/1876.

⁹⁵ MNL-HBML IV. 1414/b. 33. d. 1969/1876.

⁹⁶ MNL-HBML IV. 1414/b. 33. d. 604/1876.

közzvadás elé került.⁹⁷ Beke Imre árvaszéki tisztviselő ellen 1895-ben indult eljárás, mivel egy rokonát és barátját – akit az örökhagyó végrendelete kizárt a lehetséges gyámok köréből – tette meg az árvaságra jutott kiskorú ideiglenes gyámjává. A kiskorú későbbi gyámja fegyelmi eljárás megindítását kezdeményezte a belügyminiszternél,⁹⁸ ám „feljelentését” végül visszavonta, amikor a problémát orvosolta az árvaszék.⁹⁹ Ugyancsak 1895-ben indult hivatalból a teljes árvaszék ellen egy vizsgálat, mivel a Debreczeni Hírlap 1895. januárjában cikket közölt „Árvaszék- Hová tűnt a 16 ezer forint” címmel.¹⁰⁰ A könyvvizsgálat – amelyet Nemes Kálmán és Pálffy Gábor végeztek el – azonban nem mutatott ki semmilyen hiányt.¹⁰¹

Kiss Sándor ellen 1928-ban folyt eljárás. Egy ügyben ugyanis – nem ismert okokból – egyszerűen nem intézkedett, s így a kiskorú árvának jelentős anyagi kárt okozott.¹⁰² A processzus iratanyaga nem teljes, ám arra következtethetünk, hogy nem, vagy csak enyhe büntetést kaphatott, mivel az árvaszék tisztviselője maradt. Ezzel az esettel függ össze, hogy őt és dr. des Combes Emilt dorgálással büntette a fegyelmi választmány, mivel az intézkedés elmaradása miatt kölcsönösen egymást okolták, s vitájukat minősíthetetlen stílusban folytatták.¹⁰³ Nagy port kavart Szabó Elek elnökhelyettes ügye is. Ellene hivatali sikkasztás és hamisítás miatt emeltek vádat, ám mivel elmeállapota kizárta, hogy felelősségre vonják,¹⁰⁴ így az árvaszék a fegyelmi eljárás során a szolgáltól felmentést mondta ki,¹⁰⁵ amely pontosan az ilyen jellegű betegségben szenvedő tisztviselők eltávolítására szolgált, és nem hivatalvesztést jelentett. Ugyanezen okból a bűnvádi eljárást is megszüntették.¹⁰⁶

A gyámoknak is volt egyfajta kvázi fegyelmi felelőssége, mivel az árvaszék – pontosabban a közgyám –, ha visszasságokat tapasztalt, a rendreutasítás és a bírságolás eszközeivel élhetett.¹⁰⁷ Előfordult azonban, hogy pont a közgyámnál találtak szabálytalanságokat az ellenőrzés során: Jeney Zoltán közgyámot kisebb szabálytalanságok miatt három évig tartó előlépés elvonása büntetéssel sújtották.¹⁰⁸ Amint e néhány esetből is sejthető, a fegyelmi (s nem ritkán a büntetőjogi), illetve a magánjogi felelősség tehát a

⁹⁷ SZÜCS (2000) i. m. 88-90.

⁹⁸ MNL-HBML IV. 1414/b. 33. d. 14950/1895 VIII BM.

⁹⁹ MNL-HBML IV. 1414/b. 33. d. 170/1895.

¹⁰⁰ MNL-HBML IV. 1414/b. 33. d. 37/1895.

¹⁰¹ MNL-HBML IV. 1414/b. 33. d. 19/1895.

¹⁰² MNL-HBML IV. 1414/b. 81. d. 2186/1928.

¹⁰³ MNL-HBML IV. 1414/b. 81. d. 5633/1928 és 5795/1928.

¹⁰⁴ HBML IV. 1414/b. 83. d. 6226/1940.

¹⁰⁵ MNL-HBML IV. 1414/b. 83. d. 608/1938.

¹⁰⁶ „Az Igazságügyi Orvosi Tanács ugyanis Szabó Eleket beszámíthatatlannak találta, megállapítván róla, hogy a bűncselekmény elkövetése idején sem bírt, mint elmebajos ember, akaratának szabad elhatározásával.” MNL-HBML IV. 1414/b. 83. d. 5989/1942.

¹⁰⁷ NÉMETH i. m. 188.

¹⁰⁸ MNL-HBML IV. 1414/b. 83. d. 608/1938.

gyakorlatban szinte „kéz a kézben” járt. Erre utal a következő, egyébként fegyelmi eljárás véghatározatában olvasható gondolat is: „A kiskorúakat a téves és hiányos intézkedésekből folyólag kár nem érheti, és ha rájuk anyagi kár hármlott, azt részükre a tévesen vagy késedelmesen intézkedő tisztviselő terhére meg kell téríteni.”¹⁰⁹

6. Zárszó

A fentiekben igyekeztünk röviden vázolni az árvákról való gondoskodás kialakulását és történeti megoldásait, ennek során cáfolni azt a közkeletű, és a szakirodalomban – az egyszerűség okán – elterjedt állítást, amely szerint az árvaellátás intézményei a 19. században, a dualizmus időszakában alakultak ki. Azt láttuk, hogy már az abszolutizmus korai uralkodóinál, III. Károlynál és Mária Teréziánál is megjelent az igény a gyámhatóság létrehozására központi szinten (a Helytartótanácsban belül) és a vármegyéknél is. Kétségtelen, hogy a fejlődés igen lassan haladt előre, de a polgári korszakban már egyértelműen (és jogszabályi kötelezettség alapján) a törvényhatóság gyakorolta az árva- és gyámhatósági hatásköröket, és lassan (de – egyetértve Homoki-Nagy Mária professzor és kutatócsoportja megállapításával, a mi kutatásaink is azt mutatják, hogy valóban csak lassan¹¹⁰) fejlődtek ennek az igazgatási ágának a szabályai, módszerei.

Az árvákról, elesettekről való gondoskodás a régi jogban *közügy* volt. Fogalmát úgy határozták meg, hogy „jogszabály által rendelt gondoskodás és képviselő oly személyek részére, kik személyükről és vagyonukról önmaguk egyáltalán nem, vagy kellően nem képesek gondoskodni.”¹¹¹ Ebben a definícióban már megjelenik a római jogra visszanyúló vagyoni jelleg mellett a társadalom-felfogásba és a jogrendszerbe beépülő személyi elem is.

A tanulmányban röviden vázoljuk az árvákról való gondoskodás kialakulását és történeti megoldásait, ennek során cáfoljuk azt a közkeletű állítást, amely szerint az árvaellátás intézményei csak a 19. században, a dualizmus időszakában alakultak ki. Azt láttuk, hogy már az abszolutizmus korai uralkodóinál, III. Károlynál és Mária Teréziánál is megjelent az igény

¹⁰⁹ MNL-HBML IV. 1414/b. 81. d. 286/1928.

¹¹⁰ HOMOKI-NAGY (2019) i. m. 55. és Uő. (2020) i. m. 39-64.

¹¹¹ MESZLÉNY Artúr: *Gyámság*. in: MÁRKUS Dezső (főszerk.): *Magyar Jogi Lexikon*, III. kötet. Budapest, Pallas Rt., 1900, 798.

a gyámhatóság létrehozására központi szinten (a Helytartótanácsban belül) és a vármegyékénél is. Kétségtelen, hogy a fejlődés igen lassan haladt előre, de a polgári korszakban már egyértelműen (és jogszabályi kötelezettség alapján) a törvényhatóság gyakorolta az árva- és gyámhatósági hatásköröket, és lassan fejlődtek ennek az igazgatási ágának a szabályai, módszerei.

JUDIT BALOGH – BALÁZS SALLAI

HISTORICAL OUTLINE OF ORPHANAGE ADMINISTRATION AND PRACTICE IN DEBRECEN

In the old law, caring for orphans and the destitute was a public matter. It was defined as the care and representation, ordered by law, of persons who were unable or insufficiently able to care for themselves and their property. In this conception, there is also a religious approach (going back to Roman law) (specifically the management of property) and a personal element, which was incorporated from philosophy into the conception of society and the legal system by the 19th century. In this paper, we briefly outline the development and historical solutions of orphan care, refuting the common claim, widely held in the literature, that orphan care institutions were established in the 19th century, during the period of dualism. We have seen that the need for the establishment of guardianship authorities at the central level, as well as in the counties, was already apparent in the early absolutist monarchs, Charles III and Maria Theresa. Undoubtedly, progress was slow, but in the civil era, orphans' and guardians' powers were clearly (and legally) exercised by municipals, and the rules and methods of this administrative branch were slowly evolving.

Irodalomjegyzék

- BALOGH Judit: Az osztrák magánjog hatása a Magyarországi kodifikációra a XIX. században, Publicationes Universitatis Miskolcensis. Sectio Juridica et Politica, Tomus XIV, 1997.
- CSIZMADIA Andor: A magyar közigazgatás fejlődése a XVIII. századtól a tanácsrendszer létrejöttéig. Budapest, Akadémiai, 1976.
- CSOHÁNY János: Szentpéteri Kun Béla (1874-1950). in: P. SZABÓ Béla (szerk.): „Ernyedetlen szorgalommal...” A debreceni Tudományegyetem jogász professzorai (1914-1949). Debrecen, Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2014.
- CSORNA Kálmán: Gyámsági jog és jogszolgáltatás. Budapest, Budapest székesfőváros házinyomdája, 1935.
- Debreczeni Képes Kalendárium éves számai. Debrecen.
- DEGRÉ Alajos: A magyar gyámsági jog kialakulása a dualizmus gyámsági kódexéig. in: Jogtörténeti Értekezések 8. Budapest, 1977.
- FOGARASI János: Magyar közpolgári törvénytudomány elemei. Kövy Sándor után írta Fogarasi János. Pest, Eggenberger József's fia, 1842.
- HOMOKI-NAGY Mária: A magyar gyámsági jog a neoabszolutizmus korában. FORUM, 2019/1.
- HOMOKI-NAGY Mária: Árvaszékek működése a dualizmus korában. FORUM, 2020/3, 39-64.
- HOMOKI-NAGY Mária: Magánjog. In: VERESS Emőd (szerk.): Erdély jogtörténete. Budapest-Kolozsvár, HVG-Orac–Forum Iuris, 2020.
- ILLYÉS Lajos: Királyi árvaszékek. Budapest, Kilián Frigyes, 1880.
- Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára IV. 659/c. 1-8. d.; IV. 1414/b. 33, 86-89. d.; IV. 1423/a. 1. k., 1-3. d. iratai
- MESZLÉNY Artúr: Gyámság. in: MÁRKUS Dezső (főszerk.): Magyar Jogi Lexikon, III. kötet. Budapest, Pallas Rt., 1900.
- MIKSZÁTH Kálmán: Club és folyosó. Politikai ötletek és rajzok. Budapest, Révai, 1888.
- NAGY JUHÁSZ Ferenc: Az árvaszék. Államtudori doktori értekezés, kézirat. Debrecen, 1942. [DEENK Kézirattár A2703].
- NÉMETH Péter: A gyámság és gondokság. Budapest, Atheneum, 1878.
- PÉTERVÁRI Máté: A szolgabírák jogállása az 1870. évi XLII. tc. időszakában. FORUM, 2020/3.
- RÁBEL László: A gyámhatósági igazgatás. Sopron, Magánkiadás, 1904.
- SALLAI Balázs: „Cikornyásan terjengős, nagyképpen homályos” – Reformtörekvések a magyar hivatalnoki nyelvhasználat javítására a 20. század első felében. Magyar Jogi Nyelv, 2021/1.

SOLTÉSZ Evelin: A gyermek családban való nevelkedése mint gyermekvédelmi alapelvek érvényesülésének nehézségei. *Opuscula Iuvenum Excellentissima*, 2018/3.

STIPTA István: *Die vertikale Gewaltentrennung*. Budapest, Gondolat, 2005.

STIPTA István: *Törekvések a vármegyék polgári átalakítására*. Budapest, Osiris, 1995.

SZŰCS Lászlóné SISKÁ Katalin: A gyermekvédelem (árvaügy, szegényügy) nemzetközi kialakulása és története a kezdetektől az 1900-as évekig. In: MANKÓ Mária (szerk.): „Dúdolnak a hideg szelek” Az MTA Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Tudományos Testületének Közleményei. Nyíregyháza, 1994.

SZŰCS Lászlóné SISKÁ Katalin: Az 1917-es Ottomán Családjogi Törvény újításairól. *Miskolci Jogi Szemle*, 2017/1.

SZŰCS Lászlóné SISKÁ Katalin: Az árvaszékek története és jogi szabályozása Szabolcs megyében 1848-1880 között. PhD-értekezés, kézirat. Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar Jogtörténeti Tanszék, 2000.

ÚJVÁRI Emese: A gyámok megtérítési igényének eszközei többes gyámság esetén a római jogban, különös tekintettel a fizető gyámtársat megillető *utilis actio* jellegére. *Jogtörténeti Szemle*, 2019/3-4.

ÚJVÁRI Emese: Egy talányos kereset a római jogban: az *actio subsidiaria* a gyámolt érdekeinek védelmében. In: GOSZTONYI Gergely-RÉVÉSZ T. Mihály (szerk.): *Jogtörténeti parerga II. Ünnepi tanulmányok Mezey Barna 65. születésnapja tiszteletére*. Budapest, ELTE-Eötvös, 2018.

ÚJVÁRI Emese: Kárfelelősség a gyámügyi igazgatásban a 19. századi német jogban. *Miskolci Jogi Szemle* 2018/1.

ÚJVÁRI Emese: Közszolgálat és felelősség történeti aspektusból. A gyámrendelésre feljogosított szervek kárfelelőssége a római jogban. Budapest, Nemzeti Közszolgálati Egyetem Közigazgatási Továbbképzési Intézet, 2020.